



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه باقر العلوم علیه السلام  
دانشکده: فرهنگ و علوم اجتماعی و رفتاری  
پایان نامه جهت اخذ درجه دکتری  
رشته: سیاستگذاری فرهنگی

عنوان:

# باز طراحی الگوی کنشگری حوزه علمیه در نظام تدوین سیاست های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما:

**حجه الاسلام دکتر هاشمیان**

استاد مشاور:

**حجه الاسلام دکتر پارسانیا**

نگارش:

**مهدی مولائی آرانی**

دی ماه 1394

# صور تجلسه دفاع

## تقدیم به:

- روح پرفروش بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره)
- حضرت آیت الله مهدوی کنی (ره) که بایجاد دانشگاه امام صادق (علیه السلام) مسیر جدیدی را برای  
تعلیم و تهذیب پیش رویان قرار داد
- و تمامی شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس به ویژه شهدای کانون فرهنگی هنری امام  
زمان (عج) شهر آران و بیدگل و شهدای بزرگوار و مظلوم مدافعین حرم اهل بیت که با جانفشانی  
خود در این زمان، امنیت و آرامش را به ما هدیه دادند.

## و تقدیم به:

پدر و مادر فداکارم،

که بزرگ معلم زندگی من بوده اند؛

و

همسر مهربانم،

که در همه حال با صبر و تحمل سختی‌ها، یار و همراه من بود و بدون همراهی او انجام این کار میسر نبود؛

و

دختر عزیزم فاطمه.

## و بالتقدیر و تشکر فراوان از:

استاد بزرگوارم، حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر هاشمیان <sup>(زید غزه)</sup> که با راهنمایی ها و حمایت های

ارزشمندشان مسیر انجام این کار را برایم هموار و آسان نمودند

و استاد فرزانه، حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر پارسانیا <sup>(زید غزه)</sup> که با همراهی بزرگوارانه اش مایه دلگرمی من

برای انجام این کار شد

همچنین با تشکر از تمامی اساتید بزرگوارم که چراغی بودند برای من، در راه تعلیم و تربیت

و تشکر از دوستانم در اولین دوره دکتری سیاستگذاری فرهنگی به ویژه آقایان محمدرضا بهمنی و محمود حاجیلویی

## چکیده

فرایند سیاستگذاری فرهنگی به صورت کلی شامل سه مرحله تدوین، اجرا و ارزیابی می باشد. مرحله تدوین به عنوان زیربنا و پایه‌ی سایر مراحل، از اهمیت و حساسیت بیشتری برخوردار است و هر حاکمیتی سعی می کند با استفاده حداکثری از نظرات کارشناسان و خبرگان، به گونه‌ای سیاست‌های فرهنگی خود را تدوین کند که در مرحله اجرا با کمترین چالش و آسیب مواجه شود. در نظام جمهوری اسلامی ایران به دلیل ماهیت دینی و اسلامی نظام، حضور حوزه علمیه با شان "نماینده دین"، در تدوین سیاست‌ها یک ضرورت انکارنشدنی است. با گذشت نزدیک به چهار دهه از انقلاب اسلامی، نقش و جایگاه حوزه علمیه در این عرصه، فراز و فرودهای زیادی را تجربه کرده است و هنوز به جایگاه مطلوب خود نرسیده است. در این رساله سعی شده است ضمن بررسی روند تاریخی حضور روحانیت و حوزه علمیه در حاکمیت، الگوی هنجاری حضور حوزه علمیه در سیاستگذاری فرهنگی بر اساس بیانات رهبر معظم انقلاب ارائه شود. در ادامه ضمن مصاحبه با 14 نفر از مسئولین و صاحب نظران در حوزه علمیه و حاکمیت و با استفاده از روش تحلیل مضمون، 72 چالش پیش روی کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی شناسایی شده است. این چالش‌ها در قالب سه مضمون کلان چالش‌های معرفتی، زمینه‌ای و مدیریتی طبقه‌بندی شده‌اند. در بخش پایانی برای حل این چالش‌ها 14 سیاست ارائه شده است.

کلمات کلیدی: حوزه علمیه، سیاستگذاری فرهنگی، جمهوری اسلامی ایران



## فهرست

فهرست..... ب

چکیده:..... د

فصل اول: کلیات..... 11

1. بیان مسأله ..... 12

2. سوال اصلی تحقیق ..... 15

3. سوال های فرعی ..... 15

4. اهمیت مساله و ضرورت تحقیق..... 16

5. پیشینه تحقیق ..... 17

6. اهداف تحقیق ..... 22

7. روش تحقیق ..... 22

8. تعریف واژگان تحقیق..... 27

9. سازماندهی تحقیق ..... 30

فصل دوم: ادبیات موضوع..... **Error! Bookmark not defined.**

1. مدل های سیاستگذاری عمومی..... **Error! Bookmark not defined.**

2. گفتمان های سیاستگذاری فرهنگی..... **Error! Bookmark not defined.**

3. مدل مرحله ای ..... **Error! Bookmark not defined.**

فصل سوم: سیر تاریخی رابطه حوزه علمیه و روحانیت با حاکمیت..... **Error! Bookmark not defined.**

1. دوره صفویه ..... **Error! Bookmark not defined.**

2. دوره افشاریه و زندیه..... **Error! Bookmark not defined.**

3. دوره قاجاریه ..... **Error! Bookmark not defined.**

4. دوره پهلوی ..... **Error! Bookmark not defined.**

5. دوره جمهوری اسلامی..... **Error! Bookmark not defined.**

6. جمع بندی ..... **Error! Bookmark not defined.**

فصل چهارم: الگوی هنجاری حضور حوزه علمیه در تدوین سیاست های فرهنگی بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری..... **Error! Bookmark not defined.**

1. ضرورت و چرایی حضور روحانیت در نظام اسلامی..... **Error! Bookmark not defined.**

2. شبهه های حضور روحانیت در نظام اسلامی..... **Error! Bookmark not defined.**

3. رویکردهای کلان ارتباط حوزه و حاکمیت..... **Error! Bookmark not defined.**

4. جایگاه حوزه علمیه در مرحله تدوین سیاست ها..... **Error! Bookmark not defined.**

5. جایگاه حوزه علمیه در مرحله اجرای سیاست ها..... **Error! Bookmark not defined.**

6. جمع بندی ..... **Error! Bookmark not defined.**

فصل پنجم: چالش ها و سیاست های کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست های فرهنگی..... **Error! Bookmark not defined.**

1. چالش های کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست های فرهنگی..... **Error! Bookmark not defined.**

1.1. چالش های معرفتی ..... **Error! Bookmark not defined.**

1.2. چالش های زمینه ای ..... **Error! Bookmark not defined.**

1.3. چالش های مدیریتی ..... **Error! Bookmark not defined.**

1.4. اعتبارسنجی چالش ها ..... **Error! Bookmark not defined.**

2. سیاست های کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست های فرهنگی..... **Error! Bookmark not defined.**

2.1. شرح سیاستها ..... **Error! Bookmark not defined.**

2.2. اعتبارسنجی سیاست ها ..... **Error! Bookmark not defined.**

فصل ششم: نتیجه گیری..... **Error! Bookmark not defined.**

منابع..... **Error! Bookmark not defined.**

## فصل اول: کلیات

## 1. بیان مسأله

از جنبه نظری مطالعات در زمینه خطمشی و سیاست‌گذاری بر محور دو زمینه اساسی انجام می‌گیرد: 1- تجزیه و تحلیل سیاست: در این نگرش تاکید بر محتوای خطمشی‌ها و کیفیت سیاست‌هایی است که از سوی حاکمیت برقرار می‌گردد. 2- فرایند سیاست‌گذاری: این نگرش بر فرایند تدوین، اجرا و ارزیابی خطمشی‌ها تاکید دارد و عناصر تاثیرگذار بر آنها را مورد بررسی قرار می‌دهد. در مطالعه سیاست‌گذاری فرهنگی از طریق مدل فرایندی، تاکید بر مراحل است که یک خواسته به سیاست تبدیل می‌گردد و شامل مطالعه و بررسی کلیه مراحل در فرایند و نیز تعاملاتی است که بر نحوه شکل‌گیری، اجرا و ارزیابی سیاست تاثیر می‌گذارند.

نگاه فرایندی، سیاست‌گذاری را به چند مرحله تقسیم می‌کند که اهم آن عبارت است از: "شناخت، درک و بیان مسئله، ارجاع و در دستورکار قرارگرفتن مسئله، شکل‌گیری و تدوین خطمشی، قانونی‌کردن و مشروعیت بخشیدن به آن، ابلاغ، اجرا و ارزیابی خطمشی". بدیهی است مراحل فوق به طور مکانیکی و جدا از هم طی نمی‌شود، بلکه به صورت فرایندی پویا و دارای ارتباط چندسویه با هم می‌باشد.<sup>1</sup> به طور کلی می‌توان گفت که سیاست‌گذاری دارای سه مرحله تدوین، اجرا و ارزیابی می‌باشد. در مرحله تدوین ضمن شناخت مسأله و در دستورکار قرارگرفتن آن، فعالیت‌های لازم به منظور تدوین خطمشی و مشروعیت‌بخشی به آن انجام می‌شود. اگر چه هر یک از مراحل سه گانه فرایند سیاست‌گذاری، در جای خود دارای اهمیت هستند اما مرحله تدوین به عنوان زیربنای اجرا و ارزیابی از اهمیت بیشتری برخوردار است. اگر در مرحله تدوین دقت لازم صورت نگیرد، - حتی اگر بهترین مجریان نیز انتخاب شوند- نتیجه مطلوب به دست نخواهد آمد.

<sup>1</sup> سیدمهدی الوانی و فتاح شریفزاده، فرایند خطمشی‌گذاری عمومی، چاپ هفتم، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، 1388، ص 11

حوزه تدوین سیاست‌ها به دلیل تنوع موضوعات مطالعاتی و گستردگی تجارب کشورهای گوناگون و تفاوتی که این تجارب داشته‌اند دچار تکثر نظری است. به بیانی دیگر، هر کشوری یا هر نظام سیاسی یا هر حوزه سیاستگذاری می‌تواند الزامات خود را در تدوین سیاست‌ها داشته باشد. این تنوع نظریه‌پردازی، تعمیم نظری و تجمیع داده‌ها و اطلاعات بر اساس آن را با دشواری مواجه ساخته است.

در فرایند تدوین سیاست‌های فرهنگی بازیگران متعددی حضور دارند. نهادهای مذهبی و دینی، به ویژه حوزه علمیه و علما یکی از کنشگران در فرایند سیاستگذاری هستند. این موضوع یکی از واقعیت‌های سیاستگذاری ایران است. بر اساس اصل هنجارمحور بودن سیاستگذاری، سیاست‌ها فقط با رویکرد عقلانی و بدون لحاظ کردن متغیرهای محیطی و ارزشی، شکل نمی‌گیرند، بلکه با اعتقاد به جدایی‌ناپذیری ارزش‌ها و فنون در اقدامات دولت، سیاست‌هایی تدوین می‌شود که متأثر از هنجارهای عمومی جامعه است. ویژگی خاص نظام جمهوری اسلامی ایران بعد اسلامیت آن است. بر اساس قانون اساسی تمامی قوانین کشور باید بر اساس موازین اسلامی باشد.<sup>1</sup> گرچه در ساختار رسمی کشور شورای نگهبان وظیفه دارد عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با قانون اساسی و شرع را اعلام و تصویب کند اما جاری‌شدن مبانی اسلامی در سیاست‌های کلان عرصه فرهنگ نیازمند حضور کارشناسان فرهنگ اسلامی در تدوین سیاست‌هاست که مسئولیت اصلی در این عرصه متوجه حوزه علمیه است. به عبارت دیگر باید گفت در نظام جمهوری اسلامی ایران که مبتنی بر مبانی دینی است و حاکمیت ارزش‌های دینی یک دغدغه جدی می‌باشد، حوزه علمیه به عنوان نماینده دین در این فرایند شناخته می‌شود. شان "نماینده دین" بودن برای حوزه علمیه، جایگاه و نقش بسیار مهم این بازیگر را نشان می‌دهد. بدون شک "تشکیل نظام اسلامی که داعیه‌دار تحقق مقررات اسلامی در همه‌ی صحنه‌های زندگی است، وظیفه‌ای استثنائی

<sup>1</sup> اصل چهارم قانون اساسی: کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزائی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید براساس موازین اسلامی باشد.

و بی سابقه بر دوش حوزه‌ی علمیه نهاده است و آن تحقیق و تنقیح همه‌ی مباحث فقهی‌ای است که تدوین مقررات اسلامی برای اداره‌ی هر یک از بدنه‌های نظام اسلامی بدان نیازمند است.<sup>1</sup> اگرچه در کشور ما تاثیرپذیری سیاستگذاران از بنیادهای ارزشی و آموزه‌های دینی و تاثیرگذاری مجامع مذهبی و دینی و علمای دین بر فرایند سیاستگذاری، موضوعی پذیرفتنی است، اما نهادینه کردن این مداخله، برای بهبود فرایند سیاستگذاری و پرهیز از اعمال سلیقه‌ها و برداشت‌های شخصی افراد از دین و اعمال آن در سیاست‌های تصویبی، باید به صورت جدی مورد توجه قرار گیرد.

در حال حاضر چالش‌های مهمی پیش‌روی حضور موثر حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی نظام قرار دارد. برای شناخت این چالش‌ها باید به سوالاتی از این قبیل پاسخ داد که: حدود و نوع ارتباط میان حوزه علمیه و نظام در بخش فرهنگ چگونه است؟ مبنا و معیار تعریف مسئله فرهنگی در حوزه علمیه و نظام چه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارد؟ حوزه علمیه مسائل فرهنگی را چگونه شناسایی می‌کند؟ راهکارهای ارائه شده از سوی حوزه علمیه برای حل مسائل فرهنگی چگونه است و تا چه میزان اجرا شده است؟ تاثیرگذاری رقبای حوزه علمیه در فرایند تدوین سیاست‌های فرهنگی به چه میزان است؟ عوامل سیاسی و فرهنگی اجتماعی تا چه میزان در تحقق وضعیت مطلوب موثر هستند؟ حوزه علمیه تا چه اندازه‌ای مداخله خود و حاکمیت را در حوزه فرهنگ و حل مسائل فرهنگی لازم می‌داند؟ حوزه علمیه به چه نحوی از جریان خط‌مشی و جریان سیاسی برای تاثیرگذاری در شناخت مسائل و حل آنها استفاده می‌کند؟ پذیرش نظرات حوزویان توسط مدیران نظام جمهوری اسلامی چگونه است؟ مسیر و فرایند رسمی ارتباط میان حوزه علمیه و نظام در بخش فرهنگ چگونه است؟ مجموع این سوالات و بسیاری از سوالات مشابه در این عرصه ما را به این سمت می‌برد که برای شناخت وضعیت مطلوب

<sup>1</sup> پیام مقام معظم رهبری به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم به مناسبت تشکیل شورای سیاستگذاری حوزه- 1371/8/24

کنشگری حوزه علمیه باید واقعیت‌ها و چالش‌های عینی در وضعیت موجود را به خوبی شناسایی کنیم. در واقع مسیر رسیدن به مدل مطلوب، از راه شناخت چالش‌های ارتباطی حوزه علمیه و نظام در تدوین سیاست‌های فرهنگی و ارائه سیاست برای حل آنها می‌گذرد. از سوی دیگر باید به این نکته توجه داشت که حوزه فرهنگ بسیار گسترده و بسیط است و از این‌رو در رساله تلاش شده است برای انضمامی‌تر شدن چالش‌ها و درک بهتر آن، تمرکز بیشتری بر حوزه خانواده به عنوان یکی از حوزه‌های بسیار مهم و تاثیرگذار داشته باشیم.

البته قبل از بررسی وضعیت و جایگاه حوزه علمیه در نظام تدوین سیاست‌های فرهنگی باید به این سوال اساسی نیز پاسخ داده شود که چرا و به چه علت حوزه علمیه باید در تدوین سیاست‌های فرهنگی کشور حضور داشته باشد؟ پاسخ به این سوال که بر پایه بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای-هم به عنوان رهبری نظام جمهوری اسلامی و هم به عنوان یک اندیشمند و متفکر حوزوی- ارائه می‌شود، پاسخی به چرایی حضور حوزه علمیه و مبنایی برای تدوین سیاست‌ها خواهد بود.

## 2. سوال اصلی تحقیق

الگوی مطلوب کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران کدام است؟

## 3. سوال های فرعی

- الگوی هنجاری حضور حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی - بر اساس رهنمودهای مقام معظم رهبری - چیست؟

- چالش‌های پیش روی کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی چیست؟

- سیاست‌های تحقق کنشگری مطلوب حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی چیست؟

#### 4. اهمیت مساله و ضرورت تحقیق

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، با تاسیس نظام اسلامی، حوزه علمیه امکان‌های جدیدی بر خود گشود و به ظرفیت‌ها، توانایی‌ها و مشکلات فراروی خود، آگاهی‌های مفیدی پیدا کرد. حوزه علمیه پیش از آن، به تولید مفاهیمی در باب نظم سیاسی پرداخته بود که بیشتر ویژگی نظری، فردی، کلی‌گویی و اطلاق‌پذیری داشت در حالی که شرایط جدید از این نهاد، واقع‌گرایی، جمع‌گرایی و توجه به جزئیات و نسبت‌ها را مطالبه می‌کند. این مطالبات، حوزه علمیه را در موقعیت ویژه‌ای قرار داده است که در هیچ یک از ادوار قبل از انقلاب، به دست نیامده بود. حوزه علمیه در وضعیت جدید، به وظایف و کارکردهای سنتی خود، کارکرد جدید افزوده و بدین سان خود را درگیر سیاست‌گذاری - تدوین، اجرا و ارزیابی - در عرصه‌های مختلف به ویژه حوزه فرهنگ کرده است. تجربه سه دهه حضور حوزه علمیه در عرصه سیاست‌گذاری فرهنگی حاکی از فراز و نشیب‌های فراوان دارد که لازم است مورد بازبینی قرار گیرد.

آنچه ضرورت این تحقیق را دوچندان می‌کند و از طرفی نیز بر سختی آن می‌افزاید آن است که از یک سو در ایران، مطالعات سیاست‌گذاری به طور عام و سیاست‌های فرهنگی به طور خاص، در محافل دانشگاهی کمتر مورد توجه بوده است و در دستگاه‌های اجرایی نیز این مطالعات بیشتر جنبه گزارش کار، توصیفی و بدون دقت نظر و دغدغه‌های آکادمیک انجام شده است. از سوی دیگر به دلیل وقوع انقلاب اسلامی و حاکمیت نظام جمهوری اسلامی یکی از اصول ثابت نظام در تدوین سیاست‌ها و قوانین، حاکمیت رویکرد دینی و اسلامی است. مهمترین ابزار برای تحقق این هدف حضور و نقش حوزه علمیه در عرصه تدوین سیاست‌های فرهنگی است که این موضوع نیز به صورت آکادمیک مورد بررسی قرار نگرفته است.

در واقع می‌توان گفت که انجام این تحقیق از دو جنبه بسیار حائز اهمیت است:



1- نظام جمهوری اسلامی ایران، یک نظام دینی است و در نگاه همگان، حوزه علمیه به عنوان متولی ساحت دینی حکومت شناخته می شود. "ما امروز درباب اداره‌ی کشور به مسائلی برخورد می کنیم که مشکلات و معضلات دینی و فقهی ماست؛ ما پاسخ اینها را می خواهیم، اما کسی جوابگو نیست... باید دستگاهی آماده باشد و تمام مشکلات و معضلات نظام را پیش بینی کند؛ نسبت به آنها فکر کند، راه حل ارائه کند و جواب و پاسخ آماده را برای آن آماده نماید. این، جزو وظایف حوزه های علمیه است."<sup>1</sup> شناسایی آسیب ها و اختلال های موجود در شیوه حضور و مشارکت حوزه علمیه در تدوین سیاست های فرهنگی، بزرگترین کمک را به حوزه علمیه خواهد کرد تا بتوانند با کسب خودآگاهی و توجه و دقت بیشتر در این مسیر حرکت کنند.

2- از سوی دیگر کسب خودآگاهی و حرکت با دقت و توجه بیشتر حوزه علمیه، منجر به تدوین سیاست های متقن تر و اثربخش تر خواهد شد تا با اجرای صحیح آن، مسائل و مشکلات فرهنگی حل شود و به سوی تحقق تمدن اسلامی گام برداریم.

## 5. پیشینه تحقیق

بررسی ها نشان می دهد که آثار مرتبط در این حوزه (ارتباط حوزه و نظام در عرصه فرهنگ) بسیار کم است و از این رو تلاش شده است دامنه موضوعی قدری گسترش یابد و به آثاری که در زمینه ارتباط دین و دولت نوشته شده اند نیز اشاره شود.

<sup>1</sup> بیانات مقام معظم رهبری در آغاز درس خارج فقه 1370/6/31

## - درآمدی بر مناسبات روحانیت و دولت اسلامی<sup>۱</sup>

در این کتاب، ضمن طرح و نقد نظریه‌های دولت سالاری، روحانیت سالاری، سکولاریسم و روحانیت‌ستیزی؛ نظریه تعامل نهادی به عنوان مدل تعاملی روحانیت و دولت اسلامی ارائه شده است. نظریه تعامل نهادی روحانیت و دولت اسلامی شامل دو بعد سلبی و ایجابی است. بعد سلبی آن عبارت است از نقد و ابطال چهار دیدگاه پیشین و بعد ایجابی آن، تعامل میان روحانیت و دولت اسلامی را در چند مولفه دیده است: 1- تفکیک بین اجزای دولت (سرزمین، مردم، حاکمیت و حکومت) و تبیین نسبت میان روحانیت با هر یک از چهار رکن دولت؛ 2- تفکیک میان روحانیون در مقام یک صنف و روحانیت به عنوان رهبری دینی و تابعی از آن؛ 3- تفکیک ناپذیری ماموریت‌های روحانیت و دولت.

## - مشروعیت دینی دولت و اقتدار سیاسی دین<sup>۲</sup>

در این کتاب برخی از الگوهای تعامل دین و دولت که توسط جامعه‌شناسان غربی تنظیم شده است مورد بررسی قرار می‌گیرد و در بخشی دیگر به الگوهای تعامل دین و دولت در ایران پرداخته شده است. به اعتقاد نویسنده، الگوهای تعامل دین و دولت در ایران اسلامی در دوره گذشته تاریخی، شامل پنج نوع قیصر-پاپیسم، اراستیانیسم، تقابل، روحانی‌سالاری و دین‌سالاری بوده است.

<sup>1</sup> معصومی، علی (1391). درآمدی بر مناسبات روحانیت و دولت اسلامی با تاکید بر دیدگاه امام خمینی (ره). قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی

<sup>2</sup> شجاعی‌زند، علی‌رضا (1376)، کتاب مشروعیت دینی دولت و اقتدار سیاسی دین، موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان

## - الگوهای نظری مناسبات دین و دولت در جمهوری اسلامی ایران<sup>۱</sup>

این رساله الگوهای نظری مناسبات دین و دولت در جمهوری اسلامی ایران را بر اساس سه منشا فکری به شکل زیر تقسیم بندی کرده است:

- الگوی عقلانیت دینی: در این الگو، مرجعیت دینی در امور سیاسی و عمومی مورد پذیرش است.

- الگوی عقلانیت روشنفکری سکولار: در این الگو مرجعیت دین در امور سیاسی و دولت کنار گذاشته می شود و به عقل خودبنیاد یا سنت‌های ایران باستان توجه می شود.

- الگوی عقلانیت روشنفکری دینی: این الگو هم به دستاوردهای عقل مدرن و هم به باورهای دینی دلبستگی دارد و تلاش می کند دین را با آزادی، علم و مقوله‌های دیگر توضیح دهد.

## - روحانیت و قدرت سیاسی در تجربه جمهوری اسلامی<sup>۲</sup>

در این مقاله، ضمن بررسی وضعیت فعلی حضور روحانیت در قدرت سیاسی، به تبیین وضعیت مطلوب و نقد کاستی‌ها و ارائه راهکار پرداخته شده است. از نگاه مولف، قدرت سیاسی دارای عرصه‌ها و لایه‌های مختلفی است که هنگام بحث تعامل روحانیت با قدرت سیاسی نمی توان به آنها بی توجه بود. در وضعیت مطلوب باید بیشترین سهم حضور روحانیت در ساحت اندیشه‌سازی، نظریه‌پردازی و مدل‌سازی و بعد از آن به ترتیب در عرصه‌های سیاستگذاری، نظارت بر قدرت، فرهنگ‌سازی، کادرسازی و تربیت نیروها و تصدی و اجرا باشد.

<sup>۱</sup> ملکی، علی (۱۳۸۹)، الگوهای نظری مناسبات دین و دولت در جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه دکتری رشته علوم سیاسی دانشگاه باقر العلوم (ع) قم  
<sup>۲</sup> ذوعلم، علی، روحانیت و قدرت سیاسی در تجربه جمهوری اسلامی، "فصلنامه تخصصی مطالعات انقلاب اسلامی"، شماره ۳، زمستان ۱۳۸۴، صص ۹۱-۶۳

## - جایگاه حوزه علمیه در سیاست گذاری فرهنگی در نظام جمهوری اسلامی ایران<sup>1</sup>

محقق در این اثر به بررسی وضعیت جاری و تجویزی وضعیت مطلوب حوزه‌های علمیه در سیاست‌گذاری فرهنگی بر اساس چهار سطح افکار و عقاید یا نظام معنایی، اخلاق و ارزش‌ها یا نظام گرایشی، احکام و مناسک یا نظام رفتاری و سطح ظواهر و نظام نمادین پرداخته است.

در وضعیت موجود، تاثیر حوزه در لایه‌های عمیق فرهنگ، به ویژه فرهنگ عمومی، بیش از تاثیر آن بر لایه‌های بیرونی و ظاهری است. با توجه به این نکته که لایه‌های عمیق فرهنگ نیز با تغییر سطوح بیرونی در بلندمدت دچار تغییر می‌شود، بر حوزه لازم است که در وضعیت مطلوب علاوه بر پرداختن به لایه‌های عمیق فرهنگ، از سطوح ظاهری فرهنگ غافل نباشد و برای هدایت آنها در سیاست‌گذاری فرهنگی دخالت کند. در وضعیت موجود، حوزه از جهت عوامل موثر در سیاست‌گذاری فرهنگی (حکومت و نهادهای حکومتی، گروه‌های سیاسی، مجموعه‌های غیرسیاسی، خواص و نخبگان و عموم مردم)، بیشتر از حیث شخصیت حقیقی افراد حوزوی وارد شده و تاثیر نهادی و شخصیت حقوقی آن کمتر بوده و بیشتر با واسطه عوامل اثرگذار دیگر است. از لحاظ سطوح فرهنگ نیز تاثیر حوزه بیشتر بر لایه‌های عمیق فرهنگ است تا سطوح ظاهری.

---

<sup>1</sup> جعفری، محمدحسن (1390)، جایگاه حوزه علمیه در سیاست‌گذاری فرهنگی در نظام جمهوری اسلامی ایران، نشریه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال اول، شماره اول، تابستان 1390

## - بررسی نقش و جایگاه روحانیت در نظام سیاستگذاری فرهنگی کشور<sup>1</sup>

محقق در این پایان نامه به صورت توصیفی به وضعیت حضور روحانیون در نهادهای سیاستگذاری و اجرایی عرصه فرهنگی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی، مجلس شورای اسلامی، صداوسیما، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و... پرداخته است. تمرکز این تحقیق بر حضور روحانیون در نهادها و سازمان‌های فرهنگی است نه شیوه و مدل مداخله حوزه علمیه در سیاست گذاری فرهنگی کشور.

## - مناسبات دین و دولت در اندیشه سیاسی امام خمینی<sup>2</sup>

نویسنده این مقاله معتقد است که امام خمینی(ره)، با اذعان به نظریه دین حداکثری در خصوص پیوند دین با سیاست، معتقد به ارتباطی وثیق بین دین و دولت از دو منظر برون و درون حکومتی می باشد. امام خمینی با تاکید بر پیوند دیانت و سیاست و این‌همانی این دو حوزه و طرد نظریه اسلام بدون روحانیت، نظریه حکومت ولایی را بر مبنای حاکمیت ولی فقیه جامع شرایط که منصوب نوعی از سوی خداوند است مورد پردازش قرار می دهند.

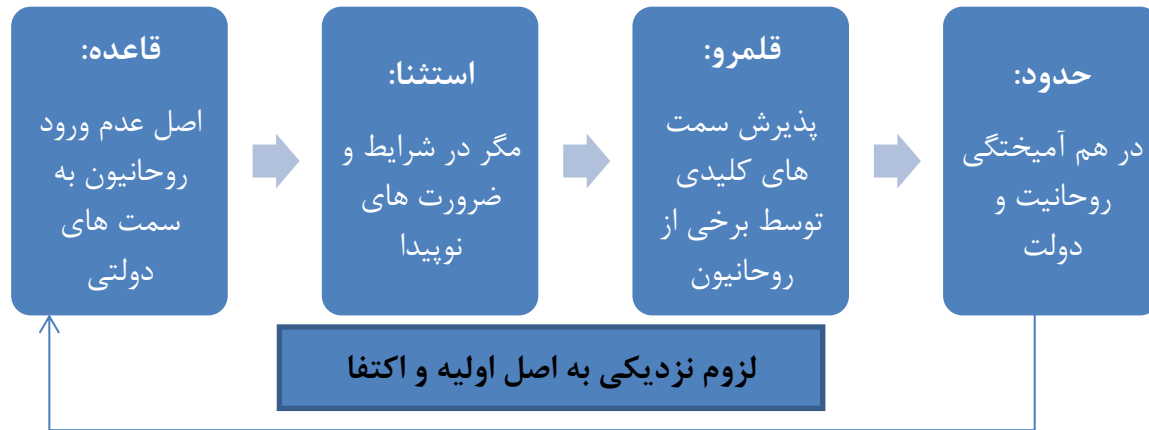
## - الگوی تعامل روحانیت و دولت اسلامی از منظر امام خمینی (ره)<sup>3</sup>

نویسنده این اثر، ضمن بررسی بیانات و سیره حضرت امام (ره) به الگوی زیر به عنوان الگوی تعامل روحانیت و دولت اسلامی می‌رسد.

<sup>1</sup> بهاران، محمد (1392)، بررسی نقش و جایگاه روحانیت در نظام سیاستگذاری فرهنگی کشور، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

<sup>2</sup> دهشیری محمدرضا (1378)، مناسبات دین و دولت در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، تابستان و پاییز 1378، شماره 9 و 10

<sup>3</sup> عبدالوهاب فراتی، الگوی تعامل روحانیت و دولت اسلامی از منظر امام خمینی (ره)، روحانیت و انقلاب اسلامی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، 1389، جلد اول، صص 212-213



شکل 1-1 الگوی تعامل روحانیت و دولت اسلامی<sup>1</sup>

## 6. اهداف تحقیق

- طراحی الگوی مطلوب کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی کشور
- ارائه الگوی هنجاری حضور حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی
- شناخت چالش‌های کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی
- شناسایی سیاست‌های تحقق کنشگری مطلوب حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی

## 7. روش تحقیق

روشن است که هر پژوهشی، از روش یا روش‌های مشخصی استفاده کرده و براساس آن به شناخت و گردآوری منابع و سپس تحلیل و نقد و فهم موضوع مورد مطالعه می‌پردازد. تامل در پیاز پژوهش و روشن کردن نسبت

<sup>1</sup> عبدالوهاب فراتی، 1389

پژوهش جاری با هریک از منظرهای آن، محقق را در ارائه تصویری جامع و روشن از فرآیند تحقیق، یاری می‌نمایند.<sup>1</sup> در جدول زیر ابعاد مختلف این رساله بر اساس پیاز پژوهش، بیان شده است.

جدول 1-1 روش تحقیق رساله بر اساس مناظر هفت گانه پیاز پژوهش

پارادایم	تفسیری
جهت گیری پژوهش	کاربردی
رویکرد پژوهش	استقرایی
نوع پژوهش	کیفی
صبغه پژوهش	کتابخانه‌ای و میدانی
استراتژی پژوهش	تحلیل مضمون
شیوه گردآوری داده‌ها	مصاحبه و اسناد و مدارک

با توجه به انتخاب استراتژی تحلیل مضمون در این رساله، در ادامه به صورت مختصر به معرفی این روش می‌پردازیم:

### - تعریف تحلیل مضمون

تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. تحلیل مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرایندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی به کار رود. مضمون یا تم، بیانگر چیز مهمی در داده‌ها در رابطه با سوالات تحقیق است و تا حدی معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> حسن دانایی‌فرد، سیدمهدی الوانی و عادل آذر، روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع، چاپ اول، تهران، صفار، 1387، صص 4-5

<sup>2</sup> Braun, Virginia, Clarke, Victoria, p 82

## - نوع شناسی مضمون

با توجه به تنوع روش‌های به کاررفته در تحلیل مضمون و تنوع دیدگاه صاحب‌نظران، عناوین و طبقه‌بندی‌های متفاوتی برای مضامین وجود دارد. برخی پژوهشگران، مضامین را به لحاظ ماهیت و برخی دیگر به لحاظ جایگاه و سلسله‌مراتب آن‌ها در تحلیل مضمون، دسته‌بندی کرده‌اند.<sup>1</sup> در این رساله، بر مبنای نقش مضمون در تحلیل از سه عنوان مضمون کلان، یکپارچه‌کننده و کلیدی استفاده شده است.

مبنای طبقه‌بندی	انواع مضمون	شرح مضمون
نقش مضمون در تحلیل	- کلان <sup>2</sup>	- بخش عمده‌ای از مضامین و کدهای شناخته را در خود جای می‌دهد
	- یکپارچه‌کننده <sup>3</sup>	- مضامین کلیدی را حول یک محور مشترک گرد هم می‌آورد
	- کلیدی <sup>4</sup>	- مبین نکته مهم و برجسته‌ای در متن است

## - انواع تحلیل مضمونی

مضامین یا الگوهای موجود در داده‌ها را می‌توان به روش استقرایی (از پایین به بالا) و روش قیاسی (از بالا به پایین) شناسایی نمود. در روش استقرایی، مضامین شناسایی شده به شدت با خود داده‌ها مرتبط هستند و فرآیند کدگذاری داده‌ها بدون تلاشی به منظور تطبیق آن‌ها با چارچوب کدگذاری از پیش تعیین شده، یا مفروضات تحلیلی محقق صورت می‌پذیرد. اما در روش قیاسی، محقق کدها را بر اساس تئوری مشخصی انتخاب می‌کند و علائم، شاخص‌ها و شواهدی را که با این تئوری حمایت می‌شوند شناسایی و کدگذاری می‌کند. در این رساله از روش استقرایی استفاده شده است.

<sup>1</sup> حسن عابدی جعفری و دیگران، ص 159

<sup>2</sup> Overarching

<sup>3</sup> Integrative

<sup>4</sup> Key



## - فرآیند تحلیل مضمونی

فرایند کامل تحلیل مضمون را می توان در قالب سه مرحله کلان، شش گام و بیست اقدام معرفی کرد.

مرحله	گام	اقدام
تجزیه و توصیف متن	1- آشنا شدن با متن	<ul style="list-style-type: none"> <li>- مکتوب کردن داده ها در صورت لزوم</li> <li>- مطالعه اولیه و مطالعه مجدد داده ها</li> <li>- نوشتن ایده های اولیه</li> </ul>
	2- ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری	<ul style="list-style-type: none"> <li>- پیشنهاد چارچوب کدگذاری و تهیه قالب مضامین</li> <li>- تفکیک متن به بخش های کوچک تر</li> <li>- کدگذاری ویژگی های جالب داده ها</li> </ul>
	3- جست و جو و شناخت مضامین	<ul style="list-style-type: none"> <li>- تطبیق دادن کدها با قالب مضامین</li> <li>- استخراج مضامین از بخش های کدگذاشته متن</li> <li>- پالایش و بازبینی مضامین</li> </ul>
تشریح و تفسیر متن	4- ترسیم شبکه مضامین	<ul style="list-style-type: none"> <li>- بررسی و کنترل همخوانی مضامین با کدهای مستخرج</li> <li>- مرتب کردن مضامین</li> <li>- انتخاب مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر</li> <li>- ترسیم نقشه های مضامین</li> <li>- اصلاح و تایید شبکه های مضامین</li> </ul>
	5- تحلیل شبکه مضامین	<ul style="list-style-type: none"> <li>- تعریف و نام گذاری مضامین</li> <li>- توصیف و توضیح شبکه مضامین</li> </ul>
ترکیب و ادغام متن	6- تدوین گزارش	<ul style="list-style-type: none"> <li>- تلخیص شبکه مضامین و بیان مختصر و صریح آن</li> <li>- استخراج نمونه های جالب داده ها</li> <li>- مرتبط کردن نتایج تحلیل با سوالات تحقیق و مبانی نظری</li> <li>- نوشتن گزارش علمی و تخصصی از تحلیل ها</li> </ul>

جدول 1-2 فرایند گام به گام تحلیل مضمون و تحلیل شبکه مضامین<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Braun, Virginia, Clarke, Victoria, pp 90-98

## - ابزارها و روش های تحلیل مضمون

چهار روش متداول در تحلیل مضمون عبارت است از: قالب مضامین<sup>1</sup>، شبکه مضامین<sup>2</sup>، ماتریس مضامین<sup>3</sup> و تحلیل مقایسه‌ای<sup>4</sup>. در این رساله از روش قالب مضامین استفاده شده است.

قالب مضامین معمولاً در تحقیقاتی به کار می‌رود که تعداد متون و داده‌های مورد بررسی در آنها زیاد باشد (10 تا 30 منبع). این تکنیک، فهرستی از مضامین شناسایی شده در ادبیات نظری و یا استخراج شده از متن داده‌ها را به صورت درختی و سلسله‌مراتبی نشان می‌دهد. ویژگی کلیدی این تکنیک، سازماندهی سلسله‌مراتبی مضامین و گروه‌بندی مضامین سطوح پایین‌تر در قالب خوشه‌ها و سپس ایجاد مضامین سطح بالاتر می‌باشد. در صورتی می‌توان ادعا کرد که قالب مضامین، نهایی و تکمیل شده است که اولاً همه داده‌ها کدگذاری شده باشد، ثانیاً حداقل دوبار داده‌های کدگذاری شده، مطالعه شود و ثالثاً نظر دو یا چند خبره درباره سلسله‌مراتب مضامین پرسیده شود.<sup>5</sup>

## - معیارهای ارزیابی تحلیل مضمون

به طور کلی، از معیارهای ارزیابی تحقیقات کیفی می‌توان برای ارزیابی تحلیل مضمون نیز استفاده کرد. کینگ و هاروکس (2010) چهار فرایند استفاده از کدگذاران مستقل و گروه خبرگان<sup>6</sup>، دریافت بازخورد از پاسخ دهندگان، به کارگیری تطابق همگونی<sup>7</sup> و عرضه توصیفی غنی و ثبت سوابق ممیزی<sup>8</sup> را برای ارزیابی تحلیل

---

<sup>1</sup> Template Analysis

<sup>2</sup> Thematic Network

<sup>3</sup> Thematic Matrix

<sup>4</sup> Comparative Analysis

<sup>5</sup> حسن عابدی جعفری و دیگران، صص 162-173

<sup>6</sup> Independent Coders and Expert Panels

<sup>7</sup> Triangulation

<sup>8</sup> Thick Description and Audit Trails

مضمون پیشنهاد کرده‌اند.<sup>1</sup> در این رساله از دو روش استفاده از کدگذاران مستقل و گروه خبرگان و دریافت بازخورد از پاسخ دهندگان استفاده شده است.

1. استفاده از کدگذاران مستقل و گروه خبرگان: هدف کدگذاری مستقل، در اکثر موارد، اثبات روایی و پایایی تحلیل مضمون نیست، بلکه کمک به پژوهشگر است تا به طور انتقادی درباره ساختار مضامین پیشنهادی خود و تصمیماتی که درباره کدگذاری گرفته است، فکر کند. این موضوع، وقتی برجسته‌تر می‌شود که مفروضات و انتظارات تحلیلگر باعث شود به بخش خاصی از داده‌ها، توجه و یا از بخش‌های دیگری صرف‌نظر کند. بنابراین، کدگذاری مستقل تا حد زیادی به عنوان راهی برای اجتناب از عدم عینیت تحلیلگر به کار می‌رود.

2. دریافت بازخورد از پاسخ‌دهندگان: در این فرایند، پژوهشگر نتایج تحلیل خود را در اختیار پاسخ‌دهندگان قرار می‌دهد و از آنها می‌خواهد تا درباره میزان همخوانی و تناسب میان تفاسیر وی و تجارب خودشان، اظهار نظر کنند.

## 8. تعریف واژگان تحقیق

### - حوزه علمیه

ارائه تعریف از حوزه علمیه به عنوان نهادی که نه به صورت کامل سنتی است و نه به صورت کامل ویژگی سازمان‌های مدرن امروزی را دارا می‌باشد، کاری دشوار است. این دشواری در این تحقیق که حوزه علمیه را فراتر از ساختارهای رسمی و سازمانی در نظر گرفته است، بیشتر می‌شود.

<sup>1</sup> حسن عابدی جعفری و دیگران، صص 187-192

برای ارائه تعریف جامع و مانع و متناسب با موضوع رساله، به دو شاخص "ویژگی نیروی انسانی" و "رسالت و اهداف حوزه علمیه مطابق با مصوبات شورای عالی حوزه‌های علمیه" توجه شده است. بر این اساس منظور از حوزه علمیه در این تحقیق عبارت است: "نهادهای و موسساتی که نیروی انسانی فعال در آنها در حوزه‌های علمیه تحصیل کرده و رشد یافته باشند یا صاحب‌نظرانی که در حوزه‌های علمیه تحصیل کرده و رشد یافته‌اند و رسالت خود را اقامه دین و اعتلای کلمه توحید مبتنی بر اجتهاد بر پایه قرآن، سنت نبوی (صلی‌الله علیه و آله و سلم) و مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) قرار داده باشند<sup>۱</sup> و بر این مبنا ماموریت و هدفشان در راستای تحقق موارد ذیل باشد:<sup>۲</sup>

- فهم اجتهادی و جامع دین با تکیه بر فقه حکومتی و رویکرد جواهری؛
- تبیین روشمند و صیانت هوشمندانه از اسلام ناب و مکتب تشیع؛
- نظریه‌پردازی و تولید علم در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی- انسانی؛
- پشتیبانی و حمایت از نظام اسلامی و هدایت در جهت تحکیم، تقویت و اعتلای آن؛
- تلاش جهت تحقق تمدن اسلامی بر اساس آیات قرآن کریم و آموزه‌های مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام)
- تبلیغ کارآمد، فراگیر، هدایتگر و پاسخگو به نیازهای دینی جامعه و نظام؛
- نقش آفرینی فعال و موثر در مدیریت تحولات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی همسو با نظام اسلامی؛
- ایفای نقش موثر در طراحی، زمینه‌سازی و استقرار نظامات اجتماعی اسلام.

<sup>1</sup> سند چشم‌انداز حوزه‌های علمیه، مصوبه شماره 866 جلسه شماره 31 شورای عالی حوزه‌های علمیه مورخ 91/9/17

<sup>2</sup> این موارد از دو مصوبه شورای عالی حوزه‌های علمیه برداشت شده است:

1- سند چشم‌انداز حوزه‌های علمیه، مصوبه شماره 866 مورخ 91/9/17

2- اهداف کلان حوزه‌های علمیه؛ مصوبه شماره 909 مورخ 92/7/7

## - فرهنگ

در این رساله مراد از فرهنگ، بر اساس تعریف شورای عالی انقلاب فرهنگی، "نظام‌واره‌ای است از عقاید و باورهای اساسی، ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری ریشه‌دار و دیرپا و نمادها و مصنوعات که ادراکات، رفتار و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد."<sup>۱</sup>

## - سیاست عمومی<sup>۲</sup>

خطمشی عمومی<sup>۳</sup> تصمیمی است که در قبال یک مشکل عمومی اتخاذ می‌شود. اما باید در نظر داشت خطمشی صرفاً اتخاذ تصمیم نیست بلکه فرایندی است شامل تمام اقداماتی که از زمان احساس مشکل شروع می‌شود و به ارزیابی نتایج حاصل از اجرای خطمشی ختم می‌گردد.<sup>۴</sup> در تعریف سیاست عمومی باید به چند شاخص توجه داشت که آن را از سایر حوزه‌های تصمیم‌گیری متمایز می‌سازد:<sup>۵</sup>

- سیاست عمومی تصادفی نیست بلکه هدفمند و هدف‌گرا است؛
- سیاست عمومی می‌تواند مثبت (کنش هدفمند سنجیده) یا منفی (تصمیم هدفمند سنجیده برای عدم دست‌زدن به اقدام) باشد؛
- سیاست عمومی به وسیله مقامات دولتی اتخاذ می‌شود.

<sup>۱</sup> سند مهندسی فرهنگی کشور مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی

<sup>۲</sup> Public Policy

<sup>۳</sup> در برخی از کتاب‌ها از واژه خطمشی عمومی استفاده شده است که به نحوی معادل همان سیاست عمومی است.

<sup>۴</sup> سیدمهدی الوانی و فتاح شریف‌زاده، ص ۲

<sup>۵</sup> کوین‌بی اسمیت، ص ۱۴ و رحمت‌الله قلی‌پور و ابراهیم غلام‌پور آهنگر، صص ۱۶-۱۷

## - سیاست فرهنگی

به مجموعه اقدامات دولت که به منظور اصلاح و بهبود حوزه فرهنگ انجام می‌شود سیاست فرهنگی اطلاق می‌شود. این اقدامات ممکن است به صورت مداخله، نظارت و یا اجتناب از هرگونه مداخله در حوزه فرهنگ روی دهد.<sup>۱</sup>

یکی دیگر از مفاهیمی که در این حوزه مورد بحث قرار می‌گیرد، مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگی است. مهندسی فرهنگ فرایند بازشناسی، آسیب‌شناسی، پالایش و ارتقابخشی فرهنگ و جهت‌دهی آن بر پایه هویت اصیل اسلامی ایرانی با توجه به مقتضیات و شرایط ملی و جهانی است و مهندسی فرهنگی فرایند بازطراحی، اصلاح و ارتقاء شئون و مناسبات نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور بر اساس فرهنگ مهندسی‌شده با توجه به شرایط، ویژگی‌ها و مقتضیات ملی و جهانی است.<sup>۲</sup> حوزه علمیه هم باید در مهندسی فرهنگ و هم مهندسی فرهنگی نقش ایفا کند و این رساله نیز با این رویکرد، به نقش حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی پرداخته است.

## 9. سازماندهی تحقیق

این تحقیق در شش فصل ارائه شده است.

### - فصل اول: کلیات

### - فصل دوم: ادبیات موضوع

این فصل شامل سه بخش می‌باشد:

<sup>1</sup> علی‌محمد نائینی، درآمدی بر مدیریت فرهنگی، تهران، نشر ساقی، 1389، ص 170

<sup>2</sup> شورای عالی انقلاب فرهنگی، سند مهندسی فرهنگی، 1392، ص 17

- در بخش اول مدل‌های موجود در سیاستگذاری عمومی و جایگاه حوزه علمیه در سیاستگذاری بر اساس پذیرش هر کدام از مدل‌ها بیان شده است.
- در بخش دوم گفتمان‌های موجود در سیاستگذاری فرهنگی و جایگاه حوزه علمیه در سیاستگذاری فرهنگی بر اساس پذیرش هر کدام از گفتمان‌ها ذکر شده است.
- در بخش سوم نیز مدل مرحله‌ای به عنوان مدل پایه‌ای رساله توضیح داده شده است.

#### - فصل سوم: سیر تاریخی رابطه حوزه علمیه و روحانیت با حاکمیت

در این فصل سیر تاریخی روابط حوزه علمیه و روحانیت با حاکمیت (از صفویه تاکنون)، مورد بررسی قرار گرفته و کارکردهای روحانیت در هر دوره ذکر شده است.

#### - فصل چهارم: الگوی هنجاری حضور حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی

در این فصل، بر اساس دیدگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای الگوی هنجاری حضور حوزه در نظام تدوین سیاست‌های فرهنگی تبیین شده است.

#### - فصل پنجم: چالش‌های سیاست‌های کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی

این فصل شامل دو بخش می‌باشد. در بخش اول از طریق مصاحبه با مسئولان و صاحب‌نظران در دو بخش حوزه علمیه و نظام، به صورت عینی، چالش‌های موجود و پیش روی حضور حوزه علمیه در فرایند تدوین سیاست‌های فرهنگی شناسایی شده است.

در بخش دوم سیاست‌های پیشنهادی برای حل چالش‌ها و رسیدن به نقطه مطلوب در کنشگری حوزه علمیه در تدوین سیاست‌های فرهنگی ارائه شده است.

## - فصل ششم: نتیجه گیری